

B. O. Крижановський

ЗАЛИШКИ ВИРОБНИЧОЇ БУДІВЛІ ПО вул. КУДРЯВСЬКІЙ, 24А В м. КІЄВІ

Опубліковано результати дослідження решток будівлі виробничого призначення XI—XII ст., знайденої під час археологічних розкопок давньоруського поселення на території Копиревого кінця у місті Києві.

Ключові слова: стародавній Київ, Копирів кінець, давньоруське поселення, виробничі будівлі, кольорові метали.

Під час археологічних досліджень 2016 р. по вул. Кудрявській, 24А у м. Києві (рис. 1), в історичній місцевості під назвою «Копирів кінець» (Козловський, Козловська, Крижановський 2018, с. 139), було відкрито 57 археологічних об'єктів різноманітного призначення (Козловський, Крижановський 2018, с. 67). Ділянка розкопу знаходилася на місці знесеної будівлі Училища радіоелектроніки, від якої залишилися масивні стрічкові фундаменти, що порушили частину досліджених об'єктів. Серед них було знайдено залишки заглибленої частини досить цікавої будівлі, імовірно, виробничого призначення.

Виробнича будівля (об'єкт 56)¹ (Козловський, Крижановський 2018, с. 70—71) знаходилася у східній частині, поруч зі східною межею ділянки розкопу, орієнтована своїми стінками по осі південний захід—північний схід (рис. 2). Її розкрита частина мала прямокутну форму, розмірами $4 \times 2,80$ м, глибиною — 2,47 м² (заглиблена в материк на 1 м). Із північного захо-

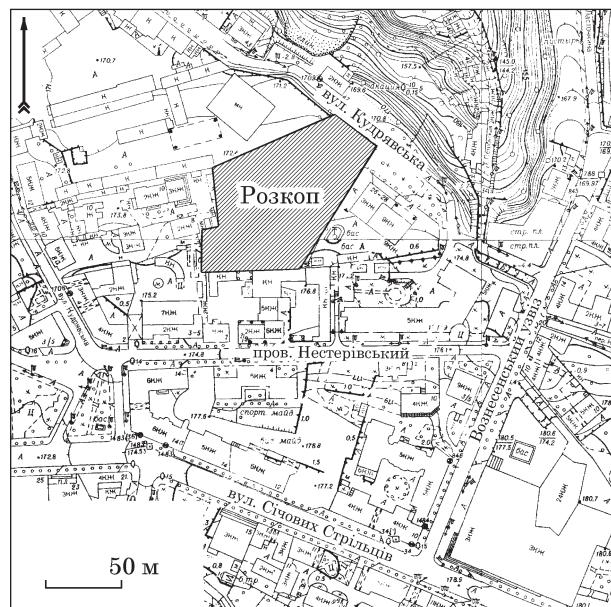

Рис. 1. Місце розташування ділянки розкопу по вул. Кудрявській, 24А у м. Києві

ду дану споруду перерізав фундамент будівлі бувшого училища радіоелектроніки. На дні споруди — близьче до її південно-східної стінки у видовженому аморфному заглибленні, глибиною — 0,18 м знаходилося чотири ями діаметрами: 0,20, 0,35, 0,90 та 0,65 м і глибинами — 2,83, 2,97, 3,33 та 3,03 м відповідно. Дві останні всередині мали ще по одній невеличкій ямці, діаметрами — 0,20 і 0,22 м: у найбільшій з ям друга ямка фіксувалася в заповненні не доходячи до її дна, а в іншій — на дні. Ще одна аналогічна яма знаходилася на північний схід від заглиблення і мала такі розміри: діаметр основної ями — 0,60 м, глибина — 2,64 м; ямки

1. Нумерація у дужках відповідає нумерації об'єктів у звіті.
2. Глибини вказані від рівня сучасної денної поверхні (відмітка: 174,43 за Балтійською системою висот) (рис. 2).

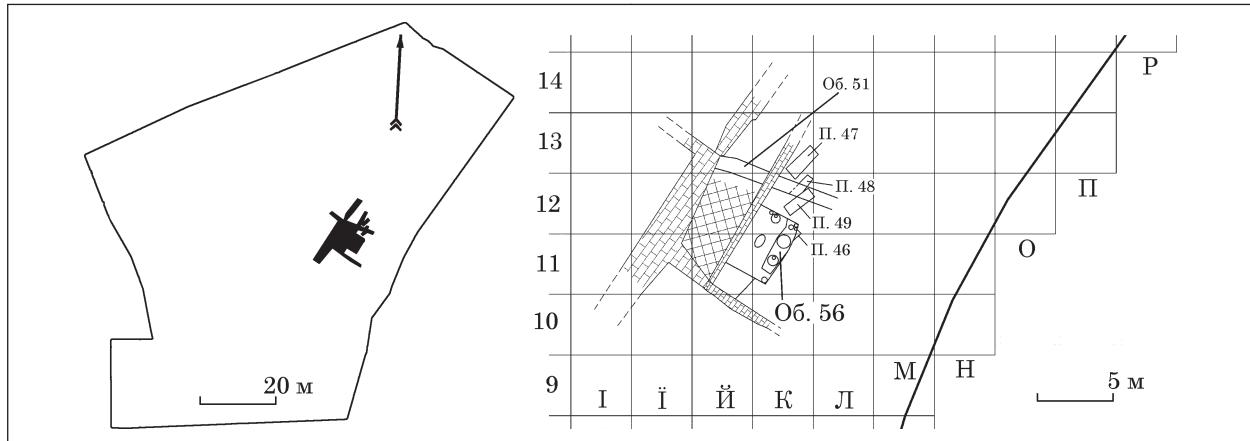

Рис. 2. Місце знаходження виробничої будівлі металообробної майстерні на загальному плані розкопу

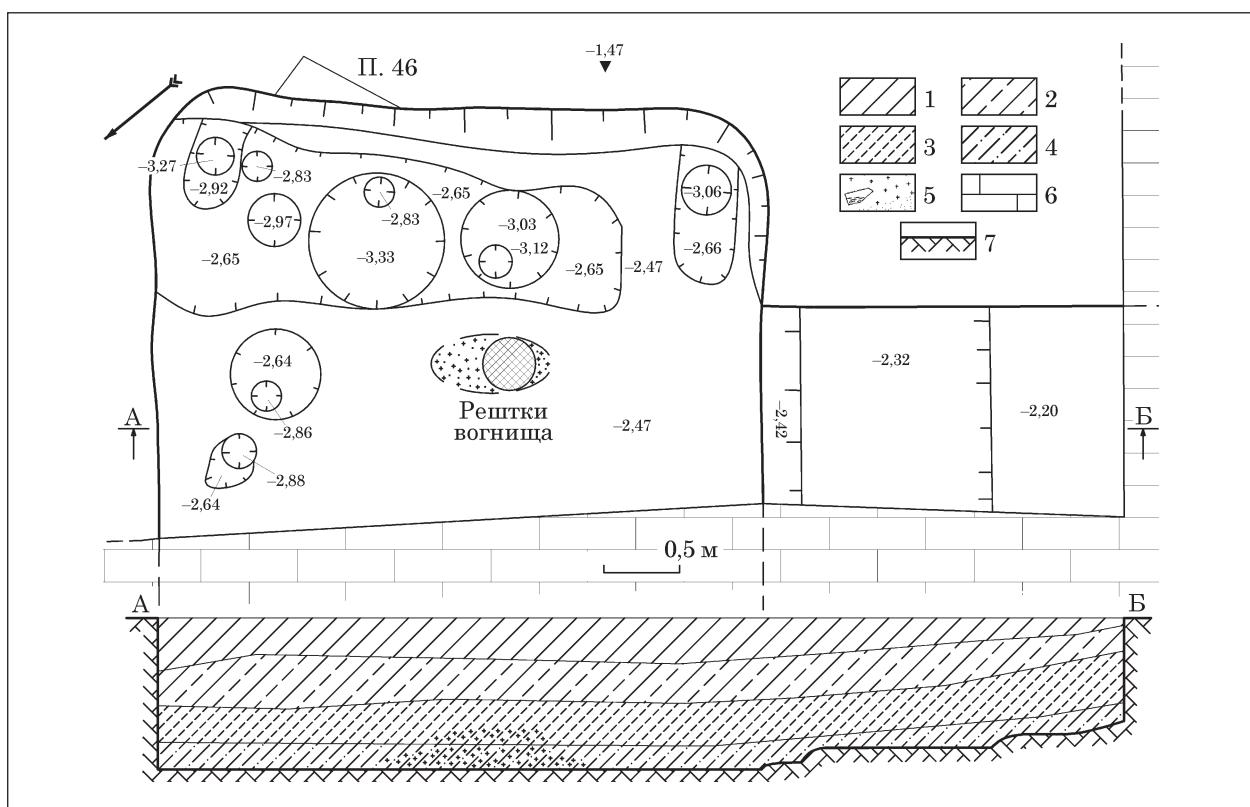

Рис. 3. План і розріз виробничої будівлі XI—XII ст. (об'єкт 56): 1 — світло-сірий середньої ґумусованості ґрунт; 2 — перевідкладений лес; 3 — світло-сірий слабо ґумусований ґрунт; 4 — світлий суглинок з вугликом; 5 — вугілля, горіле дерево й попіл; 6 — фундамент колишнього училища радіоелектроніки; 7 — материк

на її дні — 0,20 м. У двох зафікованих кутах будівлі, в овальних заглибленнях глибиною — 2,92 і 2,66 м зафіковані стовпові ями діаметрами 0,25 і 0,33 м відповідно. Біля північно-східної стінки будівлі знаходилась ще одна аналогічна ямка, схожа на стовпову. Близьче до центру будівлі зафікована невелика овальна горіла пляма розміром 0,80 × 0,40 м, витягнута по лінії південний захід—північний схід, вірогідно — рештки невеликого вогнища.

Із південно-західної сторони до виробничої будівлі примикало східчасте заглиблення, яке, можливо, маркувало вхід до споруди. Слід за-

значити, що дана будівля майже повністю перерізала поховання 46 (рис. 3).

Судячи з конструктивних особливостей, дана будівля була квадратної форми, розмірами: 4 × 4 м, мала каркасно-стовпову будову і була напівземлянкою.

Шарувате заповнення виробничої будівлі складалося із мішаного шару світло-сірого ґрунту з поодинокими вкрапленнями вуглинов і печини потужністю від 0,05 до 0,35 м, під яким йшов шар перевідкладеного лесу потужністю 0,17—0,24 м. Нижче залягав шар світло-сірого ґрунту потужністю від 0,24 до 0,34 м, під яким

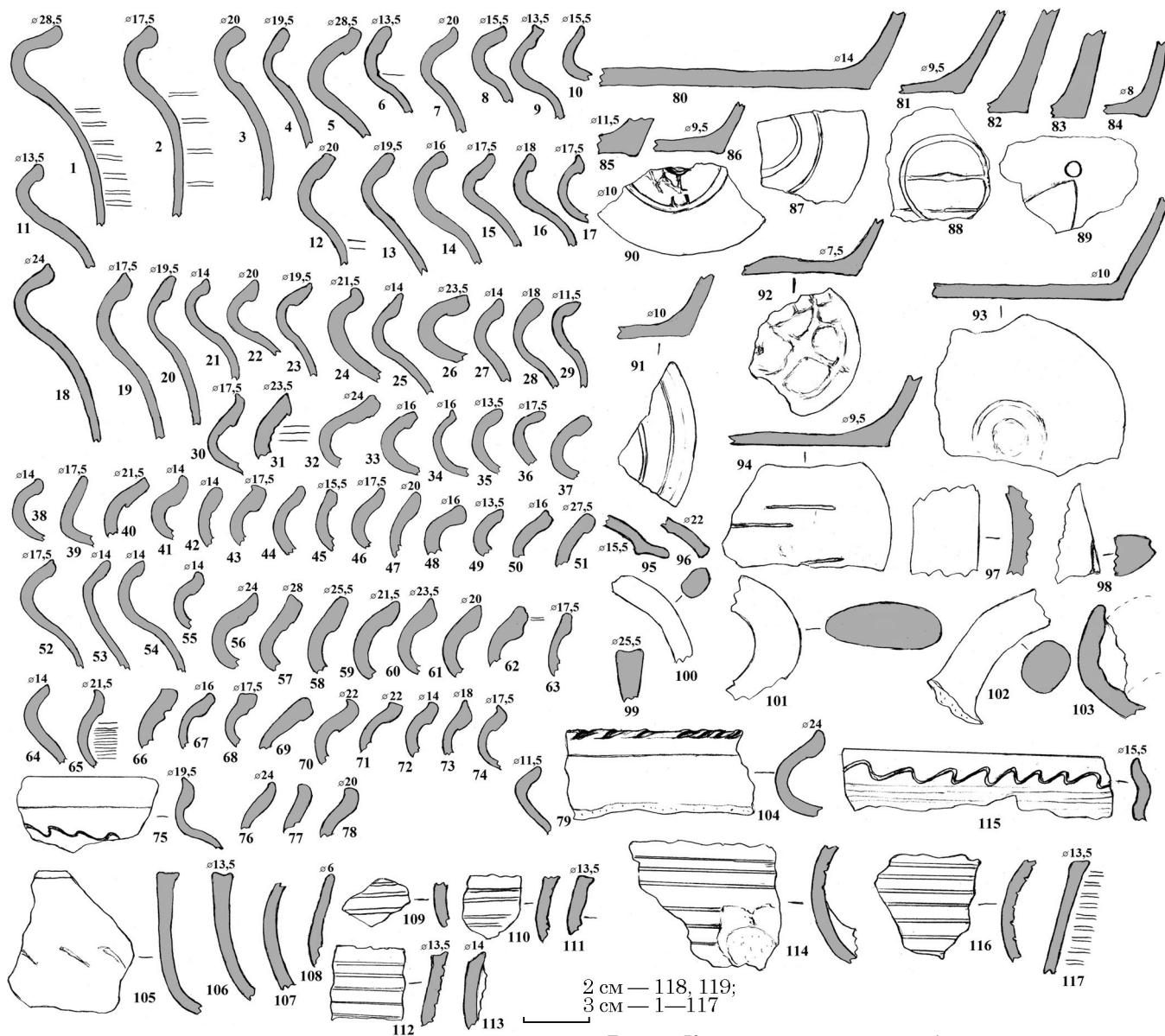
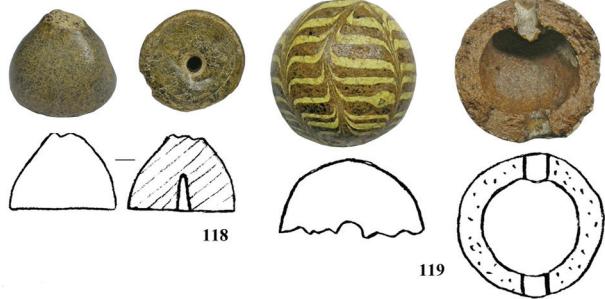

Рис. 4. Кераміка із заповнення будівлі

знаходився шар світлого суглинку з вкрапленнями вуглиновок (рис. 3).

У заповненні будівлі зафіковано значну кількість різноманітних знахідок, фрагментів різних за призначенням посудин, виробів з чорного і кольорових металів, фрагментів будівельних матеріалів, виробів з каменю, різноманітних шлаків, кістки тварин тощо.

Кераміка представлена фрагментами кухонного, столового і тарного посуду. Кухонна кераміка представлена горщиками і покришками.

Зафіковано близько 200 вінець, діаметром від 11 до 28 см. Край вінець рівний, з невеликим потовщенням, інколи край загострений, але більшість вінців має манжетоподібний край з потовщенням із зовнішнього боку (рис. 4). Інколи по плечиках прослідковується врізний лінійний орнамент (рис. 4: 1, 2, 12, 31, 65). Відрізняється вінце із сильно відігнутим краєм, прикрашене по зовнішньому краю косими насічками (рис. 4: 25), а також невелике, майже вертикальне вінце, діаметром 15,5 см, прикрашене хвилюючим лінійним орнаментом (рис. 4: 115). Інколи фіксуються стінки із залишками ручки (рис. 4: 103). До кухонного посуду можна віднести і два невеликих фрагменти покришок, діаметром 15,5 і 22 см (рис. 4: 95, 96).

Денця горщиків представлені 120 фрагментами, діаметром 7,5—14 см (рис. 4: 80—94). На одному з денець у центрі — наскрізний отвір, діаметром 0,8 см (рис. 4: 89). На частині денець

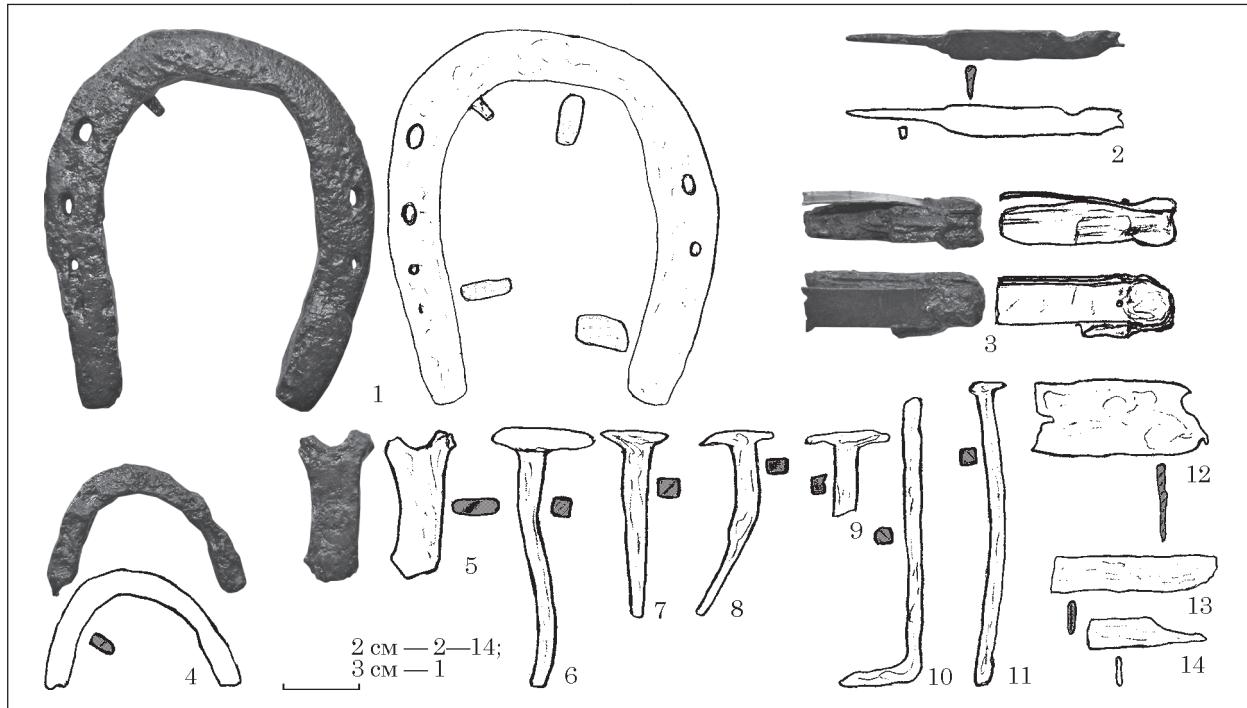

Рис. 5. Залізні вироби із заповнення будівлі

зафіксовано залишки клейм у вигляді концентричних кіл, кола з вписаним хрестом, кола з вписаною лінією, кола з вписаною фігурою, що важко прочитується (рис. 4: 87, 88, 90—94).

Найбільше зафіксовано стінок горщиців — близько 500 фрагментів. Більшість з них гладкі, але на 32 фрагментах прослідковується врізний лінійний орнамент, на одному фрагменті комбінація врізного лінійного і хвилястого орнаментів, на трьох — подвійний хвилястий орнамент. Виділяються три стінки, вкриті поливою. Два фрагменти прикрашені спірально-лінійним візерунком і вкриті із зовнішнього боку зеленою і жовто-коричневою поливою та сіро-зеленою із внутрішнього боку. Можливо, це фрагмент імпортного посуду. Ще одна стінка горщиці була вкрита темно-коричневою поливою з внутрішнього боку.

Столовий посуд представлено фрагментами глечиків. Зафіксовано шість вінець: всі вони майже вертикальні, край або заокруглений, або косо зрізаний, на деяких вінцях прослідковуються залишки овальних у перерізі ручок (рис. 4: 99, 105, 106, 108, 111, 113). Частина з них прикрашена лінійним врізним орнаментом (рис. 4: 110, 112, 114, 117). Зафіксовано вісім стінок глечиків, на частині з яких також є сліди ручок. Майже всі вони прикрашені врізним лінійним орнаментом (рис. 4: 107, 109). Діаметри горла — 10—13,5 см. Крім того, зафіксовано три фрагменти ручок різного розміру (рис. 4: 100—102). Усі фрагменти глеків виготовлені зі світло-сірого тіста.

Тарна кераміка представлена 33 фрагментами стінок амфор. На частині з них є рифлення (рис. 4: 116).

Крім того, до виробів з кераміки відноситься конусоподібна фігурка із глухим отвором у нижній частині та обламаною верхівкою. Із усіх боків фігурка вкрита темно-зеленою поливою (рис. 4: 118). Висота виробу, приблизно, 2 см, діаметр основи — 2,8 см. Можливо, це гральна фігурка. Зафіксовано також половинку пустотілої кулі, з двома отворами, діаметр кулі — 3,8 см, товщина стінок — 0,6 см, діаметр отворів — 0,6 см. Кулю виготовлено з тіста червонуватого кольору. Із зовнішнього боку вона вкрита коричневою поливою, поверх якої належено орнамент у вигляді скобок жовтого кольору (рис. 4: 119). Можливо, це якась зламана дитяча іграшка (брязкальце) чи писанка.

У заповненні було зафіксовано значну кількість виробів із заліза (рис. 5). Більше всього було цвяхів різного розміру і ступеню збереженості. Усі цвяхи ковані, в перерізі квадратної форми, довжиною від 5 до 9 см. Знайдено 14 майже цілих цвяхів і 30 фрагментів (рис. 5: 6—11). Крім цвяхів, було знайдено два фрагментовані ножа довжиною 7 і 8 см (рис. 5: 2), два невеликих фрагмента ножів (рис. 5: 13, 14), залізну голку з обламаним вушком, довжиною: 3,7 см, діаметром 0,25 см із загостреним кінцем. Значну цікавість становить кінська підкова з отворами для вухналів, розміром 13,5 × 14,5 см (рис. 5: 1). В одному з отворів зберігся вухналь. Знайдено також фрагмент від циліндричного замка із залишками пластинчастих пружин, причому зафіксовано чотири пружини, хоча, як правило, їх буває тільки дві (рис. 5: 3). Крім того, зафіксовано вигнуту у вигляді дуги скобу (рис. 5: 4), а також пластину зі слідами

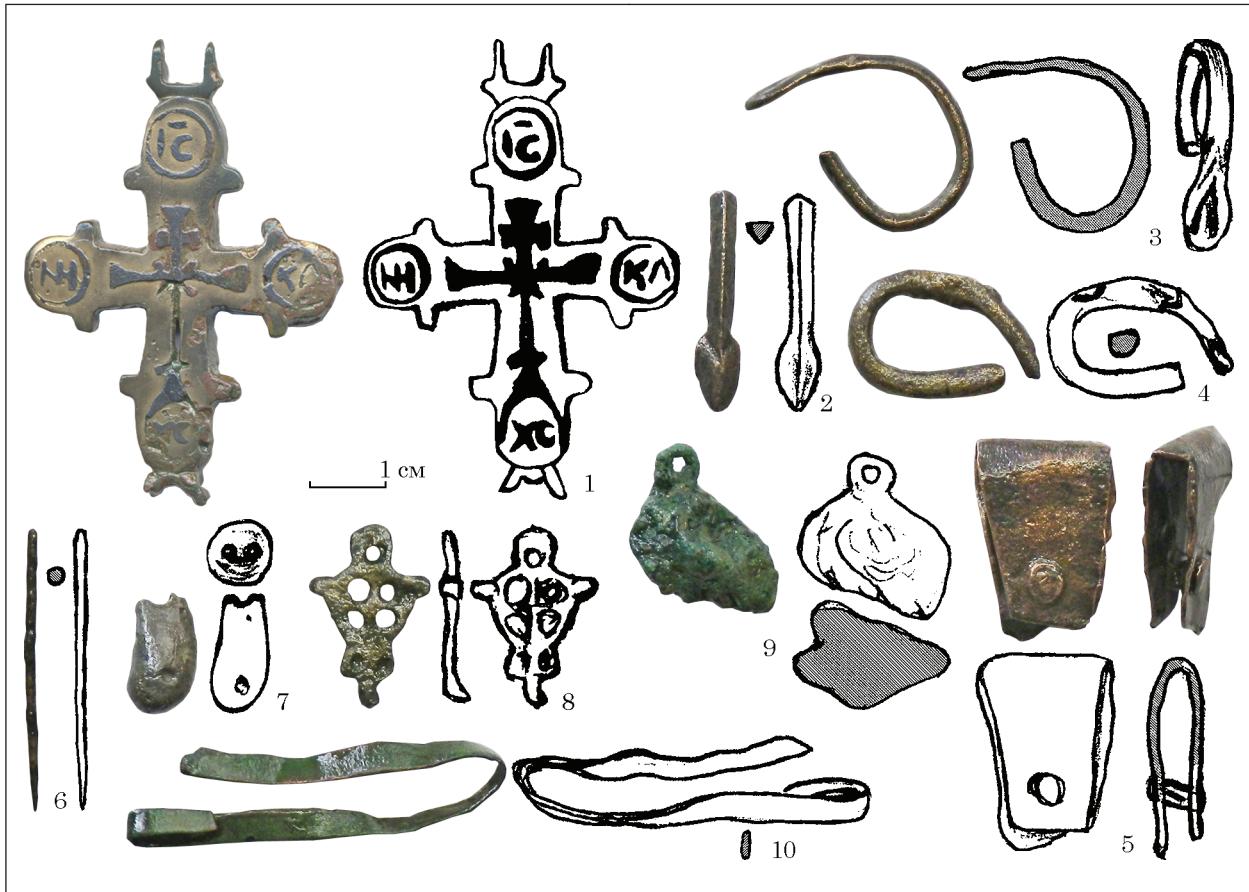

Рис. 6. Вироби з кольорових металів із заповнення будівлі

отвору (рис. 5: 5), фрагмент пластиини невизначеного призначення (рис. 5: 12).

Вироби з бронзи представлені, насамперед, половиною енколпіона із залишками петель для скріплювання. Енколпіон мав на кінцях круглі медальйони з двома літерами у кожному. Медальйони відокремлювалися двома виступами. Всередині в енколпіон було врізано восъмикінечний хрест, поглиблення якого, можливо, було заповнено сріблом (рис. 6: 1). Висота енколпіона — 6,4 см, ширина — 4,5 см. Даний хрест-енколпіон відноситься до типу III.2.4 (за класифікацією Г. Ф. Корзухіної і А. А. Пескової) і датується XII — першою половиною XIII ст. (Корзухина, Пескова 2003, с. 127—132).

Також, у заповненні виробничої будівлі знайдено три фрагменти прутків, два з яких виявилися досить цікавими. Перший невеликий, довжиною 3 см, трикутний у перерізі, один його кінець мав ложкоподібне розширення (рис. 6: 2). Імовірно, це частина якогось виробу (?), або незакінчена заготовка (?) до нього. Другий фрагмент зігнутий, у розрізі майже круглий, довжиною 6,2 см, один кінець ложкоподібний (розклепаний?; рис. 6: 3). Третій фрагмент у розрізі круглий зі зрізаним сегментом, довжиною 5,3 см (рис. 6: 4). Можливо, другий і третій фрагменти — товарна мідь, що використовувала

сь, як сировина для відливання бронзових виробів.

До цієї ж категорії знаходок або сировини міг відноситись фрагмент зігнутої бронзової пластиини, скріпленої заклепкою, висотою 2,5 см і шириноро 1,5 см (рис. 6: 5). Імовірно, це фрагмент вінця від котла.

Сировиною, мабуть, слугував і фрагмент бронзового виробу з фрагментом отвору (рис. 6: 7), висотою 1,7, шириноро 1 см, а також фрагментований оплавлений бубонець з вушком (рис. 6: 9). Можливо, для переплавки була призначена і мідна смужка, довжиною близько 10, шириноро 0,5 см, зігнута вдвое (рис. 6: 10).

Окрім того, до бронзових виробів відносилися загострені з однієї сторони, мідна голка без вушка, довжиною 3,8 см (рис. 6: 6), а також фігурна прорізна бляшка, висотою 2,2 і шириноро 1,4 см (рис. 6: 8).

У заповненні будівлі було знайдено фрагмент точильного бруска зі слідами тривалого використання і спрацьованим боком — вимкою від заточування різноманітних знарядь праці (залізних кіс і серпів). Знайдено також невиразний фрагмент скляного виробу бурого кольору.

Також, тут зафіксовано 17 фрагментів залізного шлаку, 17 фрагментів склоподібного шлаку, близько 30 фрагментів печини.

Будівельні матеріали представлені вісімома фрагментами плинфи, товщиною від 2,5 до 5 см, шматком цем'янкового розчину і трьома фрагментами підлогової плитки, товщиною від 1 до 1,5 см. Знайдено також 159 кісток тварин, три з яких — обгорілі.

За керамічним комплексом і стратиграфією дану виробничу будівлю можна датувати кінцем XI—XII ст.

Таким чином, дослідивши конструктивні особливості та заповнення будівлі, можна припустити, що вона являла собою виробниче приміщення з обробки кольорових металів, на що вказує ряд ознак.

По-перше, у заповненні будівлі виявлено знахідки, що вказують на її виробничий характер: фрагменти товарної міді — сировини для відливання бронзових виробів у вигляді круглих в перерізі прутків зі слідами відрубування та розклепування. Матеріалом для переплавки з подальшою відливкою, як сировина, використовувався кольоровий лом у вигляді фрагментів різноманітних мідних / бронзових виробів, оплавленого і деформованого під дією високої температури бубонця, обламаних смужок, пластин тощо.

По-друге, у заповненні будівлі знайдено фрагменти залізних та склоподібних (легких мідних / бронзових) шлаків, які чітко вказують на діяльність, пов’язану з металевим виробництвом і металообробкою. Скоріш за все, основна майстерня з metallургійним горном знаходилась неподалік.

Отже, дана виробнича будівля, ймовірно, була частиною комплексу, пов’язаного з metallургією. Очевидно, тут займалася переплавкою металевого лому і виготовленням речей з кольорових металів.

ЛІТЕРАТУРА

Козловський, А. О., Козловська, Н. А., Крижановський, В. О. 2018. Виробничі будівлі спеціального призначення з поселення XI ст. на Копиревому кінці. *Археологія*, 4, с. 139-154.

Козловський, А. О., Крижановський, В. О. 2018. Дослідження давньоруського поселення по вул. Кудрявській, 24а в м. Києві. *Археологічні дослідження в Україні* 2016 р., с. 67-71.

Корзухина, Г. Ф., Пескова, А. А. 2003. *Древнерусские энколпионы. Кресты-реликварии XI—XIII вв.* Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение.

REFERENCS

Kozlovskyi, A. O., Kozlovska, N. A., Kryzhanovskyi, V. O. 2018. Vyrobnychi budivli spetsialnoho pryznachennia z pose-

lennia XI st. na Kopyrevomu kintsi. *Arkheolohiia*, 4, s. 139-154.

Kozlovskyi, A. O., Kryzhanovskyi, V. O. 2018. Doslidzhennia davnoruskoho poselennia po vul. Kudriavskii, 24a v m. Kyevi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukrayini* 2016 r., s. 67-71.

Korzukhina, G. F., Peskova, A. A. 2003. *Drevnerusskiye enkolpiony. Kresty-relikvarii XI—XIII vv.* Sankt-Peterburg: Peterburgskoye Vostokovedeniye.

V. O. Kryzhanovskyi

RESIDUES OF THE PRODUCTION BUILDING ON KUDRYAVS'KA str. 24A IN KYIV

During the archaeological research of the Old Rus site on the Kudryavskaya st., 24A in Kyiv, in the historical area called «Kopyriv kinec», the remains of the manufactory building were discovered. The building has a frame-and-pillar structure, 4 × 4 m square, located in the eastern part of the excavation area. The stepped entrance adjoined the building from the southwest side. This building was cut in half by the modern building foundation. At its bottom, in addition to pits of different diameters, the small hearth was located. In the filling of the building a lot of various finds such as the fragments of various vessels, the objects from ferrous and non-ferrous metals, fragments of building materials, stone items, various slags, animal bones etc. were discovered. In the building filling the artifacts indicating its manufacture purpose have been discovered: the fragments of commercial copper — the raw materials for casting bronze products in the form of round rods with cross-sections with traces of chopping and riveting. Material for smelting followed by casting, like raw materials, used the colored scrap in the form of fragments of various copper or bronze products, melted and deformed under the influence of high temperature little bell, broken strips etc. Slag fragments, found in the building, clearly indicate the activity related to metal production and metal processing. Most likely, the main metallurgical workshop was placed nearby. Consequently, this manufactory building was probably the part of metallurgical complex. Obviously, it was engaged in the smelting of metal and the manufacture of non-ferrous metal items.

Keywords: Old Kyiv, Kopyrev kinec', Old Rus settlement, industrial buildings, non-ferrous metals.

Одержано 30.11.2019

КРИЖАНОВСЬКИЙ В'ячеслав Олегович, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда, 12, Київ, 04210, Україна.

KRYZHANOVSKYI Viacheslav O., Research Assistant, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave., 12, Kyiv, 04210, Ukraine.
ORCID: 0000-0002-8999-7446;
e-mail: viach.kryzhanovskyi@gmail.com.